

РОЗДІЛ II

СТОРИНКИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ

*І.В.ДОВЖУК
(Луганськ)*

ДО ПИТАННЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ДОНЕЦЬКО-ЮР'ІВСЬКОГО МЕТАЛУРГІЙНОГО ЗАВОДУ наприкінці XIX на початку XX ст.

В 1896 р. у Донбасі, в оточенні великих кам'яновугільних копалень, біля станції Юр'івка (на залізничній лінії Дебальцеве-Луганськ) відкрився завод Донецько-Юр'івського металургійного товариства, створеного у 1895 р. з ініціативи О.К. Алчевського (1836-1901) – відомого українського промисловця і банкіра¹. Підприємство отримало назву Донецько-Юр'івського, або ДЮМТ*. Ці чотири останні літери на фоні двох схрещених молотків у колі були зображені й на заводській марці.

Наявність казенної залізниці, шахт з високоякісним коксівним вугіллям, коксових печей, вапняку, близьке розташування криворізької залізної руди, дешева робоча сила – все це обіцяло щойно створеному металургійному товариству великий прибуток за помірних витрат.

Під будівництво заводу товариство придбало в свою власність земельні ділянки загальною площею майже 3 тис. десятин (1 десятина дорівнювала приблизно 1,1 гектара). У Донбас прибула група фахівців з Німеччини, сюди також почало надходити з-за кордону обладнання. Кваліфікованих робітників запрошували з Юзівського, Олександрівського (м. Катеринослав), Дружківського та інших металургійних підприємств. Сюди потягнулися зубожілі селяни не тільки з українських губерній – Катеринославської, Полтавської, Чернігівської, а й російських і білоруських – Воронежської, Костромської, Курської, Орловської, Рязанської, Мінської тощо².

На спорудження заводу з'їхалися велика кількість грабарів, сотні селян з підводами для перевезення будівельних матеріалів. Вирубувалися дерева та кущі в Орловській і Василівській балках під майбутні ставки, насипалися греблі, велось планування заводського майданчика, рилися котловани під будівлі підприємства. Йшло прокладання водопровідних магістралей між ставками й заводом, споруджувалися водокачки з паровими насосами, дві кочегарки, тимчасова електростанція, будинки для повітродувних машин. Прокладалися залізничні колії на території майбутнього підприємства з включенням їх до казенної залізниці. Для транспортування вугілля та коксу з Павлівського рудника на завод було побудовано залізничну вітку. На підприємство завозилися з-за кордону паровози, вагони, залізничні платформи і вагонетки³.

Днем народження заводу стало 26 травня 1896 р., коли було задуто першу доменну піч. У тому ж році стали до ладу друга домна й мартенівська піч, було розпочато будівництво бесемерівського та пудлінгового цехів, один за од-

* Російська аббревіатура, якою будемо користуватись як більш відомою в літературі.

ним споруджувалися прокатні стани. Завод перетворювався на підприємство з повним металургійним циклом⁴. На кінець того ж року він виплавив 1,9 млн. пудів чавуну і 518,5 тис. сталі, а в 1897 р. – відповідно 4,9 млн. та понад 738 тис.⁵

Будівництво підприємства тривало кілька років. У 1898 р. на заводі ДЮМТ діяли вже три доменні, дві мартенівські печі й три прокатних стани. З розширенням підприємства росли і селища навкруг нього. Крім Старої та Адміністративної колоній, виникла Нова колонія, з'явилося поселення Жилівське. Село Василівка поступово ставало великим робітничим селищем. Останні поступово зливалися. У 1901 р. станція Юр'ївка була перейменована в Алчевське⁶. Від станції отримало назву й розташоване поблизу робітниче селище, що згодом перетворилося у місто Алчевськ. У 1900 р. продукцію давали чотири домни, стільки ж мартенівських печей, три конвертори, дев'ять прокатних станів. Завод виробляв чавун усіх сортів, феромарганець, феросиліцій, різні чавунні відливки, фасонне литво; залізо кругле, квадратне, штабове, шинне, обручеве, листове, дахове, залізо для жниварок і плугів, двотаврові балки, швелери, прокатну болванку тощо. Працювали на підприємстві 3200 чол⁷. Всього в 1900 р. заводом ДЮМТ було вироблено 6,8 млн. пудів чавуну, 3,2 млн. пудів сталі й 2,3 млн. пудів прокату.

Підприємство працювало на привізних криворізькій залізній та нікопольській марганцевій рудах. Також використовувалися місцевий бурий залізняк (що містив у собі 36-38% заліза) й вапняк, який видобували поряд. До території заводу прилягали коксові батареї Олексіївського гірничопромислового товариства, що поставляло для домен кокс. Вугіллям підприємство забезпечували рудники останнього, які пізніше стали власністю ДЮМТ.

Зазначимо, що перші роки існування Донецько-Юр'ївського заводу збіглися з періодом промислового піднесення. Він був третім (за часом будівництва) великим металургійним підприємством Донбасу – після Юзівського (1878 р.) і Дружківського (1894 р.). Услід за ДЮМТ в Донецькому басейні за останні роки ХІХ ст. один за одним ставали до ладу такі заводи, як Петровський у Єнакієвому (в 1900 р. підприємство виправило 9,3 млн. пудів чавуну та 8,1 млн. сталі⁸), Краматорський з важливою для Донбасу спеціалізацією – виробництвом компресорів, парових машин, обладнання для вугільних копалень, доменних печей, прокатних і мартенівських цехів, хімічних й інших підприємств⁹. У 1898 р. на цьому заводі було задано домни № 1 та 2, а 1900 р. тут було вироблено 0,9 млн. пудів чавуну¹⁰. У 1899 р. в селищі Макіївка Таганрозького округу Облaсті Війська Донського з'явилася перша домна нового підприємства Генерального товариства чавуноливарних, залізо-і сталеливарних заводів у Росії. В 1900 р. там будувалася домна № 2, діяли мартенівські печі й прокатні стани¹¹. Виплавка чавуну на ньому досягла 2,9 млн. пудів, сталі – 1,4 млн. Підприємство мало шахти коксівного вугілля¹². У 1900 р. неподалік від станції Алмазна на залізничній лінії Дебальцеве-Попасна було споруджено чавуноливарний завод Алмазного кам'яновугільного акціонерного товариства (Бельгія), що пізніше отримав назву Кадіївського. Він використовував в основному куповану криворізьку руду, одержуючи вугілля та кокс з розташованих поруч з ним великих копалень товариства. У 1900 р. підприємство виробило 0,9 млн. пудів чавуну¹³.

За період з 1885 по 1900 р. виплавка заліза і сталі в Наддніпрянській Україні збільшилась у 27 разів. Ці металургійні заводи (переважно комбінованого типу) з доменними, мартенівськими й прокатними цехами, власними вугільними та залізрудними шахтами і рудниками стали найбільшими капіталіс-

тичними підприємствами в Російській імперії. У 1900 р. в Україні вироблялося чавуну майже вдвічі більше, ніж на Уралі. П'ять найбільших заводів (Юзівський, Дніпровський, Олександрівський, Петровський та Донецько-Юр'ївський) виплавляли 49% усього чавуну Півдня й понад 25% загальноімперського. У 1913 р. ці ж підприємства давали вже 55% виробки чавуну Південного району і майже 37% загальноросійського¹⁴.

На відміну від Уралу, де у пореформений період довго зберігалися кріпосницькі пережитки, в Україні капіталістичні (ринкові) відносини розвивалися швидкими темпами. Промисловість Донбасу й Придніпров'я не знала ні кріпосницьких традицій, ні становості. Енергоозброєність кожного металургійного підприємства Наддніпрянщини була у середньому в 42 рази, а на кожного робітника – у 23 рази вища, ніж на Уралі. Продуктивність праці металурга України перевищувала в 6 разів продуктивність праці його уральського собрата¹⁵.

Швидкий розвиток вугільної, металургійної та металообробної промисловості Донецького басейну наприкінці ХІХ ст. викликало посилене проникнення у цей район іноземного капіталу (англійського, бельгійського, німецького, французького). На початок ХХ ст. всі великі металургійні заводи Донбасу належали іноземним акціонерним товариствам. Винятком був тільки Донецько-Юр'ївський. О.К.Алчевський заснував своє підприємство виключно на вітчизняні капітали. Ця обставина і стала однією з причин розорення останнього. Не витримавши конкуренції з більш потужними франко-бельгійськими акціонерними компаніями під час гострої економічної кризи, що вибухнула в 1900 р., у травні 1901 р. він кінчив життя самогубством¹⁶.

Преса того часу характеризувала О.К.Алчевського як людину, що віддала багато сил для пробудження фінансового та промислового життя Донбасу, котра шукала нові шляхи розвитку підприємництва, жертвувала особистими інтересами заради справи, яка заслужила вдячність не тільки сучасників, а й нащадків.

Для керівництва заводом ДЮМТ було створено спеціальну адміністрацію, яка підлягала загальним зборам кредиторів у Петербурзі. До складу останніх увійшли Азовсько-Донський комерційний банк, Олексіївське гірничопромислове товариство, акціонерні товариства “Сіменс і Гальске”, “Е.М.Мейер і компанія” й інші товариства та банки, що залежали від французького, англійського й німецького капіталу. Адміністрація засновувалася на невизначений термін – до повного задоволення претензій кредиторів до Донецько-Юр'ївського металургійного товариства (на 25 липня 1901 р. кредиторська заборгованість колишнього правління заводу ДЮМТ становила 6,9 млн. крб., а облігаційний борг – 4 млн. крб.). У 1914 р. акції товариства поступово зосередилися в руках франко-бельгійських фінансистів¹⁷.

Нове керівництво почало свою діяльність з того, що в першу чергу звільнило із заводу 27% робітників (у 1901 р. їх залишилося 2 343 чол.), майже вдвічі зменшило заробітну плату тим, що залишилися, збільшило штрафи тощо. Однак ці заходи не дали бажаних результатів.

У 1902 р. почалася прокатка дахового заліза, було збудовано стан для прокатки обручевого заліза, яке користувалося попитом на ринку. Планувалося також введення листопрокатного виробництва. В тому ж році Адміністрація підписала угоду про збут балок з шойно створеним “Товариством для продажу виробів російських металургійних заводів” (“Продамет”), яке незабаром стало однією з наймогутніших промислових монополій у Російській імперії. На підставі низки угод про збут окремих видів продукції до цього синдикату поряд з Юзівським, Олександрівським, Дніпровським, Петровським

металургійними підприємствами ввійшов і завод ДЮМТ¹⁸.

В 1904 р. загальна економічна криза змінилася деяким пожвавленням у промисловості. Однак уже наприкінці року підприємству внаслідок скорочення збуту прийшлося скоротити виробництво. Разом з тим зросла й собівартість виробів. У цілому ж адміністрації за період з 1901 по 1908 рр. вдалося стабілізувати роботу заводу й скоротити борг попереднього правління на 2,4 млн. крб. (залишок становив 4,5 млн. крб.). З липня 1901 по 1907 р. загальна виручка від продажу продукції (валовий прибуток) становила 56,4 млн. крб., а чистий прибуток – 2,5 млн. крб.¹⁹.

В умовах економічного піднесення, що почалося з 1910 р., Донецько-Юр'ївський завод значно розширився. Збільшилася пропускна спроможність станції Алчевське. Ще у 1900 р. до неї з півдня примкнула 10-верстна вітка із Селезнівського рудника, в 1903 р. власну вітку до станції побудувало Жилівське товариство. Вантажобіг станції на 1912 р. досягнув 70 млн. пудів на рік.

Напередодні Першої світової війни підприємство мало шість доменних, сім мартенівських, 60 коксових печей (продуктивністю 3 млн. пудів коксу на рік), три вагранки для литва, п'ять великих прокатних станів і входило до числа п'яти найбільших заводів Російської імперії (після Юзівського, Петровського, Дніпровського та Олександрівського), що давали 60% загальноросійського виробництва чавуну. У 1913 р. завод ДЮМТ виробив 249 тис. тонн чавуну, 251 тис. сталі, 210,5 тис. тонн прокату²⁰. Працювало на цьому підприємстві понад 5 тис. чол.²¹

Підприємство витрачало щорічно 10,2 млн. пудів кам'яного вугілля, 7,5 тис. антрациту, 17 млн. коксу, 22,7 млн. криворізької залізної й 273 тис. марганцевої руди, 8,5 млн. пудів флюсів. Середньорічна продуктивність однієї доменної печі в 1913 р. досягла 3,4 млн. пудів чавуну, що набагато перевищувало відповідні показники тодішніх металургійних заводів Уралу²².

Таким чином, Наддніпряньська Україна наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. випередила стару металургійну базу Урал – та стала основним районом Російської імперії з виплавки металу. Чималий вклад у здійснення цього історичного повороту вніс і Донецько-Юр'ївський завод.

¹ Див.: Державний архів Луганської області (далі ДАЛО).- Ф.702, оп.7, спр.3, арк.3.

² Ямковой А.А. и Плетенцов Г.А. Коммунарск. Историко-краеведческий очерк. Донецк, 1972. С.4.

³ Ямковой А.А., Куксина Е.А., Плетенцов Г.А. Путь длиной в 100 лет: Очерки истории Алчевского металлургического комбината. – Луганск, 1996. – С.9.

⁴ Металлургические заводы на территории СССР с XVII в. до 1917 г. – М.-Л., 1937. – Т.І. С.275-276; Развитие металлургии в Украинской ССР.- К., 1980. – С.65.

⁵ Ямковой А.А., Куксина Е.А., Плетенцов Г.А. Назв. праця. – С.9.

⁶ ДАЛО. – Ф.702, оп.7, спр.3, арк.1.

⁷ Ямковой А.А., Куксина Е.А., Плетенцов Г.А. Назв. праця. – С.10.

⁸ Тихонов Б.В. Каменноугольная промышленность и черная металлургия России во второй половине XIX века. – М., 1988. – С.160.

⁹ Древетняк Н. Гвардия машиностроителей. – М., 1947. – С.14.

¹⁰ Древетняк Н. Прошлое и настоящее завода. – К., 1950. – С.38-40.

¹¹ Зарево над заводом: История Макеевского металлургического завода имени С.М.Кирова. – М., 1965. – С.10.

¹² Луговцов М.В.Макеевский металлургический завод в истории металлургии юга

-
-
- СССР//Юбилейный сборник (1899-1949). – Сталино, 1949. – С.29-30.
- ¹³ *Лопатин Н.* Город Кадиевка. – М., 1964. – С.20.
- ¹⁴ *Ямковой А.А., Куксина Е.А., Плетенцов Г.А.* Назв. праця. – С.11.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Див.: *Горелик А.Ф., Намдаров Г.М., Башикина В.Я.* История родного края (Луганская область). Ч.II (XIX – начало XX столетия). – Луганск, 1997. – С.171.
- ¹⁷ *Ямковой А.А., Куксина Е.А., Плетенцов Г.А.* Назв. праця. – С.20.
- ¹⁸ Там само. С.21.
- ¹⁹ Там само. С.25.
- ²⁰ Чорна металургія України, 1917-1957. – К., 1957. – С.256-257.
- ²¹ Металлургические заводы Юга России. – Харьков, 1923. –С.411.
- ²² *Ямковой А.А., Куксина Е.А., Плетенцов Г.А.* Назв. праця. – С.26.